

IIRIS AALTIO

Sosiaalinen pääoma kriittisessä perspektiivissä

Soveltamaan pyrkivillä tieteenaloilla kuten kauppatieteissä uusia ilmiöitä tulee entisten tutkimuskohteiden tilalle tiuhaan tahtiin. On joskus arvosteltu että kysymys on konsulttituotteista ja muodeista joita tulee ja menee, markkinalähtöisesti. Tutkimuksellisesti saatetaan siirtyä uusiin keskusteluihin ilman että entinen on ehtinyt pintaa syvemmälle. Onko sosiaalisen pääoman käsite tämänkaltainen tuote? Sosiaalisen pääoman ilmiötä on laajalti käsitelty sosiaalitieteissä, muuallakin kuin kauppatieteissä, ja se omaa jo pitkät usean vuosikymmenen perinteet. Sen tutkimus perustuu moniin lähteisiin eikä se ole syntynyt yhtäkkiä tai vaihtoehtoisena tarkastelutapana aikaisemmalta tutkimukselle. Kauppatieteissä sitä on sovellettu vähäisesti. Organisaatiotutkimuksen piirissä se niveltyy kuitenkin laajempaan tutkimusaaltoon, jossa organisaatioita on tutkittu kulttuurisina ja institutionaalisina ilmiöinä. 1980-luvulla alkanut debatti kulttuureista, organisaatioista kulttuurisina rakenteina ja järjestelminä, sekä sisäisinä että suhteessa taloudellissosiaaliseen ympäristöön, on luonteeltaan samankaltainen. Sosiaalisen pääoman käsite sisältää inhimillisiä, henkilöihin liittyviä tekijöitä, sekä rakenteellisia tekijöitä jotka säätelevät näiden käyttöä.

MITÄ SOSIAALINEN PÄÄOMA ON JA VOIDAANKO SITÄ TUTKIA?

Sosiaalinen pääoma viittaa sellaisiin ihmisten välisiin suhteisiin ja verkostoihin, joilla on jatkuvuutta ja käyttöarvoa erilaisissa tilanteissa. Sosiaalisella pääomalla on roolinsa innovaatioiden synnyssä ja osaamisen, tietojen ja taitojen kehittämisessä, ja se antaa pohjan kulttuurisille ja institutionaalisille rakenteille. Verkostoituva talous on kehittynyt evolutiivisesti, ilman suunnitte-

lua ja ohjausta, mutta myös tarkoitushakuisesti ja poliittisten intressien saattamana kuten EU:ssa. Sosiaalisessa pääomassa on perusyksikkönä yksilöt tai pienryhmät, sekä hyödyt joita tulee näiden välisistä suhteista. Sosiaalisen pääoman tutkijat kuten Bourdieu (Aaltio et al., 2008) viittaavat sosiaaliseen pääomaan yksilön omistama pääomamuoto. Sosiaalisesta pääomasta syntyy – tai se synnyttää – sosiaalisen kontrollin muotoja, joissa keskeisenä on kysymys vallasta. Suhteita muodostetaan siten että sosiaalista pääomaa pyritään saavuttamaan. Luottamuksen kulttuuri on sosiaalisen pääoman komponentti. Sosiaalista pääomaa luonnehtii luottamus, ja ystävälliset ihmisten väliset suhteet, ”kansalaisuussolidarisuus” on välttämätöntä jotta syntyisi aitoa ja kestäväää sosiaalis-taloudellista kehitystä. Periaatteessahan verkostoja voidaan ylläpitää näille vastakkaisilakin keinoilla, pakon ja uhan alla toimimisen kautta.

Sosiaalisen pääoman teoriassa käytetään myös käsitteitä heikot ja vahvat siteet, joka on lähöisin Granovetteriltä. Kun syntyy aukkoja sosiaaliseen rakenteeseen esimerkiksi jonkin ryhmittymän poistuman kautta, sosiaaliseen pääomaan kytkeytyy aiemmin siitä poissuljettuja ryhmittymiä. Nämä muodostavat siltoja uusien yhteisöjen välille, ja helpottavat sosiaalisen pääoman instrumentaalista käyttöä. Yleensä ottaen katsotaan että verkostoituminen joka tapahtuu sellaisten ihmisten välillä, jotka tulevat erilaisista sosiaalisista asemista, on hyödyllistä arvostettujen resurssien saamiseksi. Verkostoituminen ihmisten kanssa joilla on samat sosioekonomiset tilanteet, auttavat pikemminkin sosiaalisen resurssien säilymisessä. Esimerkiksi tutkimuksissa on esitetty että heikot siteet auttavat uralla eteenpäin, vahvat siteet sen sijaan saavutetun aseman säilyttämisessä.

Luottamus liittyy sosiaalisen pääoman syntymiseen ja ylläpitoon monella tavalla. Luottamuksella voidaan painottaa monia asioita. Eräs tapa on nähdä se strategiana jolla käsitellään vapautta, monimutkaisuutta ja riskiä joka aina sisältyy sosiaalisiin suhteisiin. Ennustettavuutta halutaan lisätä. Luottamusta luodaan sosiaalisten ja kulttuuristen koodien kautta. Luottamusta edistävät piilevät oletamuspremissit joiden mukaan osapuolet sosiaalisessa, vuorovaikutuksellisessa tilanteessa oletuksena varaisesti uskovat toistensa toimintaan. Tämä luo varmuutta ja ennustettavuutta. Toisaalta sosiaalisiin rakenteisiin sisältyy luottamusta aiheuttavia elementtejä, luottamus institutionaalistuu. Yhteisö luo sosiaalisissa prosesseissa kokemukseen perustuvaa suhdeluottamusta, ja tällaista on perheyhteisössä, uskonnollisissa ja ammatillisissa yhteisöissä. Luottamusta on tavalisesti yhdistetty sosiaaliseen pääomaan positiivisessa yhteysmielessä. Monin tavoin luottamus myös linkittyy sosiaaliseen pääomaan, positiivissävytteisiä sosiaalisia suhteita ylläpitää luottamus. Yhteistöissä syntyneen luottamuksen on nähty synnyttävän vaurautta yhteiskunnissa. Integraatio ja yhteenliittyminen ovat sen takana olevia voimia. Kuitenkin luottamusta voidaan käyttää myös ”pimeässä mielessä”, strategisesti ja taktikoiden, jonkun tai jonkin yhteisön päämäärien edistämiseksi.

Sosiaalinen pääoma on yhteiskunnallisesti arvostettua ja toisaalta hyvin haavoittuvaista pääomaa. Kun taloudelliset voimavarat ovat niukat, tarjotaan sosiaalista pääomaa ja sen sisältämiä

näkymättömiä voimavaroja usein ratkaisuna selviytymiselle. Asiantuntijavaltaiset kansantaloudet kuten Suomi hyötyvät sosiaalisesta pääomasta. Määriteltäessä sosiaalista pääomaa poliittiset tieteet ja sosiologia viittaavat normeihin, verkostoihin, instituutioihin ja organisaatioihin, joiden kautta pääsy tiettyihin toimintoihin ja voiman käyttöön mahdollistuvat. Sosiaaliset suhteet ihmisten välillä ovat, yleisesti määritellen, sosiaalisen pääoman olinpaikkana.

Sosiaalinen pääoma yhdistää toisiinsa usean tieteenalan tutkimusta, mikä lienee sen suosion yksi syy. Käsitteenä sosiaalinen pääoma vapauttaa ajattelua yksityisestä yleiseen ja sitoo sitä ryhmäilmiöihin ja sosiaaliseen dynamiikkaan yhteisöissä. Lisäksi sosiaalinen pääoma lisää mahdollisuutta ymmärtää taloudellisuonteisia, vaurastumiseen liittyviä seikkoja, joita ryhmadynamiikka synnyttää. Ilmiönä sosiaalinen pääoma on huokoisa ja joustava, mutta kuitenkin soveltuva käytännönläheiseen tarkasteluun. Se haastaa käsitykset pääomasta taloudellisena resurssina korostaen paitsi inhimillistä pääomaa sinänsä, myös sen luonnetta kumulatiivisena ja kollektiivisena konstruktiona. Koska pääoma on jotakin, joka kertyy ja periytyy, sosiaalisen pääoman avulla voidaan ymmärtää yhteisöjä ja organisaatioita myös historian näkökulmasta.

Sosiaalisen pääoman käsitettä käytetään kuitenkin monella tavalla, monin painotuksin, ja riippuen käsitteympäristöstä ja tutkimuksen tarkoituksesta. Onkin joskus väitetty että sitä on lähes mahdotonta operationalisoida ja tehdä mitattavaksi. Pitkittäistutkimuksella on haasteensa ja organisaatioiden sisäisen dynamiikan ymmärtämiseen tähtäävänä sitä on tehty harvoin. Sosiaalisen pääoman tutkimusta on arvosteltu vaikeudesta operationaalistaa käsitettä mitattaviksi, empiirisen tutkimuksen keinoin lähestyttäväksi ilmiöksi. Ehkä suurin kysymys empiirisessä tutkimuksessa koskee validiteettia, kuinka voidaan yksinkertaistaa sosiaalisen pääoman ilmiö kategorioiksi ja tutkittaviksi dimensioiksi niin että se käsitteellisesti vastaa itse ilmiötä. Tutkimuksellinen ongelma koskee myös vuorovaikutussuhteiden suuntaa. Onko sosiaalinen pääoma seurausta ihmisten välisistä suhdeverkoista, vai toisin päin? Kausaliteettikin on ongelma sosiaalisen pääoman tutkimuksen piirissä. Se on pikemminkin metaforanomainen, kokoava käsite.

Määriteltäessä ja yksinkertaistettaessa sosiaalisen pääoman ilmiötä voidaan päätyä myös liialliseen empirismiin. Sitä voidaan tutkia olemassaolevana ja reaalisena, rajattuna kokonaisuutena jota voidaan omistaa ja ohjata. Toinen mahdollisuus on ajatella, että organisaatiot ovat sosiaalisia konstruktioita, ja sosiaalinen pääoma mahdollistaa tämän organisaation olemassaoloa, toisaalta organisaatio myös luo sosiaalista pääomaa. Tarkastelu on samantyyppinen kuin Linda Smircihin (1983) tunnettu jako organisaatioihin jotka ovat kulttuureita (is-näkökulma) tai joilla on kulttuuria (has-näkökulma). Molemmat näkökulmat johtavat tutkimaan organisaatioista erilaisia asioita ja eri tavoin. Kysymys ei siis ole vain siitä, että operationaalistamisen vaikeuden vuoksi käsite voitaisiin hylätä, vaan että sen merkitys organisaatioita ja työelämää tutkittaessa on toisentyypinen. Esimerkiksi Helene Ahl (2008) ehdottaa, että sosiaalisen pääoman ja naisyrityäjyyden tutkimuksessa ilmiöiden monisäikeistä yhteyttä toisiinsa voitaisiin tutkia pikemminkin etno-

grafian ja muiden kvalitatiivisten menetelmien keinoin kuin kausaliitteihin ja selityksiin pyrkivien metodien avulla.

Mitä uutta sosiaalisen pääoman idea sitten tuo sosiaalitieteisiin? Atomististen ja puhtaasti individualististen prosessien vastapainoksi sosiaalinen pääoma organisaatioissa korostaa sosiaalisia prosessia ja sosiaalista konstruktiota organisaation todellisuuden voimana. Tässä mielessä se tulee lähelle organisaatiota koskevan kulttuuritutkimuksen tapaa jäsentää organisaatioiden todellisuutta. Luottamus, yhteisöjen ja erilaisten ryhmittymien välinen verkostoituminen ovat sosiaalisen pääoman syntymiselle luonteenomaisia mekanismeja. Sosiaalisen pääoman generoituminen ja sitä ohjaavat prosessit johtavat kysymään, millaisia edellytyksiä organisaatioissa tarvitaan generoituvalla sosiaalisella pääomalle, ja millaiset tekijät tukevat tai ehkäisevät sen syntymistä. Sosiaalinen pääoma on kokoava käsite ymmärtää sitä monimuotoista kenttää jossa sosiaalinen kanssakäyminen tuottaa myös taloudellisia arvoja. Koska sitä on vaikea operatinalisoida ja tehdä mitattavaksi, se on pikemminkin metafora jonka avulla mahdollistuu sellaisen ilmiökentän yhteismitallisuus ja käsittely joka muuten olisi vaikeaa tai mahdotonta – siitäkin huolimatta että intuitiivisesti ottaen se on olemassa ja ymmärrettävissä.

KRIITTISIÄ NÄKÖKULMIA SOSIAALISEEN PÄÄOMAAN

Sosiaalisen pääoman teoriaa on arvosteltu useista syistä. Voidaan sanoa, että se ylipäätään nähdään liian positiivissävyisessä mielessä, ja harvemmin sen merkitystä kyseenalaistetaan tai nähdään kielteisenä. Maailmantalouden vaurastuminen on tapahtunut sosiaalisen verkostoitumisen saattamana, mutta toisaalta viime vuosien taantuma osoittaa että voi syntyä ongelmia, kun pääomia ei voida ohjata vaan ne ohjautuvat vain markkinavoimien nopeiden liikkeiden mukaan. Poliittiset ja taloudelliset yhteisöt syntyvät usein sosiaalisen pääoman generoimisen toivossa, mutta seuraukset eivät aina ole niin positiivisia kuin toivotaan. Ongelmat myös kumuloituvat nopeasti ja hallitsemattomasti verkostojen kautta. Julkisen ohjauksen merkitys onkin kasvanut, kun on pohdittu mahdollisuuksia varautua viime vuosien taantuman kaltaisiin tilanteisiin jatkossa. Rahamarkkinoiden ja maailmantalouden verkottuminen on epäilemättä generoinut sosiaalista pääomaa, ja syntynyt sen kautta, mutta samalla kriisit ovat entistä haavoittavampia, nopeampoisia ja ennakoimattomia. Tarvitaan uutta tietoa tämän monimuotoisen sosiaalisen pääoman luonteesta ja ohjailtavuudesta.

Mitä sosiaalinen pääoma merkitsee yrityksille ja mikä on sen merkitys yksilötasolla: millaiseen maailmaan sosiaalinen pääoma sitoo yksilön ja hänen kapasiteettinsa sekä luovuutensa, ja voiko tällä olla myös kielteisiä vaikutuksia? Pääoma herättää positiivisia mielikuvia, mutta voiko sosiaalinen pääoma irrota johdettavaksi ja manipuloitavaksi kohteeksi ja välineellistä ihmisten välisiä suhteita. Facebook ja yleensä sosiaalinen media mahdollistavat monia asioita ja epäile-

mättä synnyttävät sosiaalista pääomaa, jota voi epäillä luonteeltaan aika pinnalliseksi. Kuitenkin sosiaalinen pääoma voi jopa kääntyä itseään vastaan, muuttua voimavaroja vapauttavasta ja generoivasta tyhjäksi resurssiksi ja puheeksi. Sosiaalisen pääoman piiristä voi syrjäytyä myös tahoja joiden olisi tärkeä säilyä sen yhteydessä. Maineenhallinnassa pitkällä olevat pystyvät mahdollisesti käyttämään sosiaalista pääomaa edukseen tavoilla jotka ovat eettisesti arvokkaita. Millä ehdoilla sosiaalista pääomaa syntyy, on myös harkintaa aiheuttava kysymys, onkin jokin tapa eettisempi kuin toinen. Kehityksen kaavamaisuus ja lineaarisuus ovat kyseenalaisia tulevaisuuden ymmärtämisessä, koska kaoottisuus ja yllätykset ovat luonnehtineet viime aikaisia talouden ja kulttuurin tapahtumista. Sitä enemmän on tarkoituksenmukaista osata sosiaalisen pääoman sisäistä dynamiikkaa, jäsentää toimijan paikka ja mahdollisuudet siinä kentässä. Eettinen arviointi ja eettisesti kestävä toiminta ohjautuvat myös yhä enemmän tapaus- ja ympäristölähtöisesti, eivät absoluuttisten ja ehdottomien periaatteiden mukaan.

Ilmiönä sosiaalinen pääoma voi kätkeä sisäänsä yksinkertaistuksia ja monimuotoisuutta kuten sukupuolisokeutta. Naisten pääsy sosiaalisen pääoman piiriin ja sitä käyttämään esimerkiksi suurten yritysten ylärakenteissa voi olla heikompi kuin miesten. Samaa on väitetty sen luokkasokeudesta ja siitä, että se on liian absoluuttinen eikä näe kulttuurisia eroja (ks. Ahl, 170–171, Aaltio et al., 2008). Mekanismit ja logiikka, joiden avulla sitä syntyy, on kulttuurisidonnaista.

Verkostoituvaa maailmantaloutta on johtanut tilanteisiin, jotka ovat uusia ja edellyttävät toimenpiteitä joiden seurauksista ei ole tutkittua tietoa tai aikaisempaa kokemusta. Esimerkiksi talouden taantuma on ollut globaalia, ja sen alkuvaiheessa oltiin tilanteessa jossa etsittiin kokonaan uusia keinoja siitä ulospääsyyn. Rahoitusmarkkinoilla tehdyt toimenpiteet ja maiden ja poliittisten päättäjien yhteistoiminta ovat nostaneet kuitenkin sitä uuteen elpymiseen. Samoilla keinoilla millä jouduttiin yhteiseen taantumaan, siitä on myös alettu nousta, mutta yleensä ottaen julkisen ohjauksen merkitystä korostetaan uudella tavalla.

Sosiaalista pääomaa voi arvioida myös syrjäytymisen näkökulmasta. Sen mekanismit, ja ylipäättään kielteiset inhimilliset vuorovaikutussuhteet ja rakenteet voivat olla myös tulosta syntyneestä sosiaalisesta pääomasta. Lopputulos eli sosiaalinen pääoma ja sen positiivinen vaikutus esimerkiksi vaurastumiseen on ollut tavallisemmin tarkastelun kohteena, eivät sen kielteiset puolet. Dynamiikka, jolla se syntyy ei ole sokeaa, vaan sisältää valtaa, vallanjakoa ja mahdollisuutta tietoihin manipulaatioihin.

Naistutkimuksen kriittinen näkökulma sosiaaliseen pääomaan tulee siitä, että sosiaaliset vahvat ja heikot siteet ovat heillä usein erilaisessa asemassa urakehityksessä. Naisyrittäjillä vahvat perhe- ja sukuosuhteet voivat edesauttaa yrityksen resurssointia ja toimeentulemistä, sen sijaan tarvitaan heikkoja siteitä kasvattamaan yritystä ja kehittämään sen strategista asemaa. Urakehityksessä heikkojen siteiden ja verkostojen merkitys on vahva, koska siellä muodostuu myös tar-

vittavaa mainepääomaa. Stereotypiat naisista korostavat naisten haluttomuutta muutoksiin ja konservatiivisuutta. Kuitenkin kysymys on enemmän tilanteista joiden mukaisesti näitä toimintamalleja arvioidaan, ei mistään essentiaalisesta, naissukupuoleen sidotusta ominaisuudesta.

Suomalainen liike-elämä on hyötynyt kansainvälisyydestä kautta aikojen. Monet kauppias- ja teollisuussuvut ovat alun perin ulkomaalaislähtöisiä perheyriytyksiä. Sosiaalinen pääoma, ollessaan liian sulkeutunutta ja paikallista, menettää uusiutumisvoimaansa. Monitahoinen uusien toimintatapojen ja oppimisen tuoma hyöty korostuu liikkuvassa ja nopeatempoisessa taloudessa. Kompleksiset organisaatiot ja globalisoitua talous edellyttävät kovin toisenlaisia teoria-aparaatteja kuin 1800- tai 1900-luvun mallit. Sosiaalisen pääoman ympärille syntynyt tutkimuskenttä osoittaa, että tarvitaan ymmärrystä, jossa yrityksiä ja organisaatioita voidaan tarkastella monitieteisesti ja yhdistäen näkökulmia niin yksittäisistä toimijoista, instituutioista kuin moninlaisista ryhmittymistä. Kun organisaatiot nähdään kulttuureina ja erityisesti kulttuuriin perustuvina sosiaalisina konstruktioina, siirtymä niiden kautta syntyvän sosiaalisen pääoman ymmärtämiseen on luonteva. Vaikka sosiaalisen pääoman käsite luo mielikuvia rajoista, se on joustava vertauskuva, jonka mahdollistaa monia toisiaan täydentäviä ja vaihtoehtoisia tapoja ymmärtää taloutta, yritysten toimintaa ja organisoitumista. Kuitenkaan kaikki sosiaalinen interaktiivisuus ei ole sinänsä hyvää ja ilmiö tarvitsee myös kriittistä arviointia. Pääomalla on hyödyntäjänsä, se voi myös muuttua negatiiviseksi. Riippuu paljolti näkökulmasta: kenelle sosiaalinen pääoma on pääomaa, ja plus- vai miinusmerkkisesti. Sen käsittelyyn vaadittavat johtamis- ja päättäjätaidot ovat vielä vähäiset – paljon tapahtuu vain vaistonvaraisesti ja ikään kuin luonnollisten tapahtumakulkujen kautta.

Aleksis Kiven seitsemän veljestä kuvaa metsää houkutteli seitsemää veljestä jäämään suojattuun elämänmalliin, jossa verkosto koostui lähellä olevista tutuista veljistä, luonnosta ja sopivista haasteista. Koulu ja lukemaan opiskelu pakottivat vihdoinkin onnelasta ulos, päin uusia haasteita ja tuntematonta kohti. Suomalainen perustunneko, koska kielialueelta on aina jouduttu kurottamaan ulos, sopeutumaan muihin kulttuuriyhteyksiin? Maailmantalouden verkottuminen ja nopeatempoisuus jolla sosiaalinen pääoma liikkuu ja uudistuu, ovat vielä kysymysmerkkejä seurauksiltaan, myös pohjoismaiselle ja suomalaiselle elämänmallille. Tähän yhdistyy vielä maahanmuutto ja sen tuoma lisämahdollisuus sosiaalisen pääoman kertymiselle. Mahdollista on että tämä lisää monimuotoisuutta positiivisella tavalla, prosesseissa joissa perinteiset toiminta- ja asennemallit joutuvat reflektoinnin kohteeksi

Kehitys ei noudata ennalta laadittua kaavaa eikä ole välttämättä lineaarinen, progressiivinen ja kumuloitava. Analyttinen ja kehitystä ennakoiva suunnittelu olivat vuosikymmeniä sitten lähtökohtina yhteiskunnallisessa suunnittelussa. Kaaoksenomaisuus ja yllättävyys, ei lineaarisuus ja kaavamaisuus luonnehtivat talouden ja kulttuurin kehitystä. Toimintatavat, joilla tartutaan näihin tilanteisiin, ovat edesauttamassa niissä onnistumista siinä kuin niiden analyttinen ymmärrys.

Kuinka tällaista osaamista kehittyä ja miten sen kehittymistä voidaan edesauttaa, ovat silloin keskeisiä kysymyksiä.

Onko maailma hyvä sellaisena kuin se on, sosiaalinen pääoma syntyy siten kuin syntyy, vai onko syytä tarkastella kuinka se mahdollisesti synnyttää tai perustuu yhteiskunnan kannalta kielteisiin ilmiöihin. Kuinka yhteiskunta onnistuu sitomaan yhteen inhimillisiä voimavarojaan, ja edistämään sosiaaliseen pääomaan perustuvaa vaurastumista jos ei aivan tasapuolisesti, niin kuitenkin siten että mahdollisuuksia ei suljeta pois milteenkään ryhmittymältä? Tämä lienee pohjoismaisen, ei-luokkakuntaisuutta pyrkimään edistävän yhteiskuntarakenteen peruskysymyksiä. Kuinka säilyttää toisaalta yhtenäisyyttä ja eheyttä yhteiskunnassa siten että siitä ei eroa ryhmittymiä itsenäisiksi ja vastakkaisiksi voimiksi, on alueellinen kysymys sekkin.

Kysymyksensä on myös työvoiman monimuotoisuus tietosukupolvien suhteen. 2010-luku on aikaa, jolloin ikääntynyttä työvoimaa siirtyy paljon pois työelämästä, ja syntyy aukkoja sosiaalisiin rakenteisiin, aukkoja jotka synnyttävät uudenlaisia sosiaalisia yhteyksiä ja verkottumista. Toisaalta eri sukupolvien tiedot voivat olla hedelmällistä saattaa yhteen ja välttää katkoksia tiedon siirtymisessä. On esimerkiksi löydetty sukupolvien välillä erilaisia rooleja innovoinnissa, vanhemmilla korostuu kokonaisnäkemys ja kyky erottaa ”jyvät akanoista”, nuoremmilla uusien näkökulmien tuottaminen.

Sosiaalinen pääoma on kaiken kaikkiaan hedelmällinen käsite, kun se ymmärretään sopivan metaforisesti, ja kytkien muuhun tutkimusperinteeseen koska se tuskin on kokonaan uusi ja vaihtoehtoinen tarkastelutapa. Käsitteen ymmärtäminen dynaamisessa mielessä osoittaa myös sen liikkuvuuden ja valtarakenteet tämän takana. Aukot joita sosiaaliseen pääomaan syntyy ja jotka täyttyvät uudella, voivat aiheuttaa myös vallassa olevan sosiaalisen pääoman edustajien omien etujen itsestäänselvyyden kyseenalaistamista – viime kädessä reflektioon ja eettiseen arviointiin kykenevää subjektia. ■

LÄHTEET

AALTIO I., KYRÖ P. & SUNDIN E., toim. (2008) *Women Entrepreneurship and Social Capital. A Dialogue and Construction.* Copenhagen Business School Press, Gylling, Denmark.